DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.54741>

Makale türü: Araştırma makalesi	Article type: Research article
Geliş tarihi 25.11.2021	Submitted date
Kabul tarihi 25.02.2022	Accepted date
Elektronik yayın tarihi 28.02.2022	Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tosik Dinç, F. (2022). I ve II. Dönem TBMM’de Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri. *Journal of History School*, 56, 108-135.

I VE II. DÖNEM TBMM’DE HAKKÂRİ MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ¹

Fadime TOSİK DİNÇ²

Öz

Osmanlı Mebusan Meclisince Misak-ı Milli kararlarının alınması üzerine İtilaf Devletleri, İstanbul’u resmen işgal ettikleri gibi Meclisi de basarak çok sayıda milletvekilini tutuklamışlardı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920’de İntihâbât Tebliği’ni yayınlayarak Ankara’da bir meclisin açılacağını duyurmuştur. Tebliğ’de her sancaktan beş milletvekilinin seçilerek Ankara’ya gönderilmesi ve Mebusan Meclisi milletvekillerinin de Ankara’da açılacak olan meclise dâhil olmaları istenmekteydi. Hakkâri’de yapılan seçimlerin sonucunda beş milletvekili seçilmiş olmasına rağmen dört milletvekili meclise dâhil olmadan istifa etmişlerdir. Yalnızca Mehmet Tufan Bey, Ankara’ya gelmiş ve meclis çalışmalarına katılmıştır. Mebusan Meclisine Hakkâri milletvekili olarak seçilen Mazhar Müfit Bey de davete iştirak etmiş ve Ankara’ya gelerek meclise dâhil olmuştur. I. dönem TBMM, İstiklal Harbini yürütmüş ve yeni devletin kurulmasını sağlamıştır. Harp sürecinin sonlanmasıyla birlikte Meclisin görev süresi dolmuş bu sebeple seçimler yenilenmiştir. II. dönemde seçimler nüfus esasına göre yapıldığı için Hakkâri’de Süleyman Asaf ve Mehmet Nazmi Beyler seçilmiştir. II. dönem seçilen milletvekilleri yeni Türkiye’nin inşası konusunda önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Bu çalışmada, her iki dönemde Mecliste Hakkâri’yi temsil eden milletvekillerinin biyografileri ve Meclis içerisinde yürüttükleri faaliyetler ana kaynaklar ışığında ele alınmış ve tarihsel perspektifle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hakkâri, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hakkâri Milletvekilleri, Yasama Faaliyetleri.

¹ Bu çalışma, “I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1927)” başlığı ile Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu’nda (2-4 Mayıs 2019-Hakkâri) sözlü bildiri olarak sunulmuş olan bildiri metninin genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, ftosikdinc@gantep.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8580-5910

Hakkâri Deputies and their Activities at I. and II. Term of the Grand National Assembly of Turkey

Abstract

Upon the adoption of the National Pact decisions by the Ottoman Parliament, the Entente Powers officially occupied Istanbul and arrested many deputies by raiding the Assembly. Thereupon, Mustafa Kemal Pasha, published the Intihâbât Declaration on March 19, 1920, and announced that a parliament would be opened in Ankara. In the Declaration, it was requested that five deputies from each district be elected and sent to Ankara, and that the deputies of the Parliamentary Assembly should be included in the parliament to be opened in Ankara. Although five deputies were elected as a result of the elections held in Hakkâri, four deputies resigned without being included in the parliament. Only Mehmet Tufan Bey came to Ankara and participated in the parliamentary work. Mazhar Müfit Bey, who was elected as the Hakkâri deputy to the Deputies Assembly also attended the invitation, came to Ankara and was included in the assembly. The First Term Grand National Assembly of Turkey, carried out the War of Independence and ensured the establishment of the new state. With the end of the war process, the term of office of the Assembly expired, so the elections were renewed. Since the elections were held on the basis of population in the second period, Süleyman Asaf Bey and Mehmet Nazmi Bey were elected in Hakkâri. The deputies elected for the second term undertook important duties in the construction of the new Turkey. In this study, the biographies of the deputies representing Hakkâri in the Assembly and the activities they carried out in the Assembly were discussed in the light of the main sources and evaluated with a historical perspective.

Keywords: Hakkâri, Turkish Grand National Assembly, Hakkâri MPs, Legislative Activities

GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nde meşrutî rejime geçiş isteklerinin artması neticesinde “Kanun-i Esasi” adlı ilk anayasa 23 Aralık 1876’da yürürlüğe konulmuştur. Ardından yapılan iki dereceli seçimle ilk Osmanlı Parlamentosu olan Mebusan Meclisi toplanarak çalışmalarına başlamıştır. Meclis maalesef uzun ömürlü olamamış, Osmanlı-Rus Harbi hengâmesinde padişah tarafından kapatılmıştır (Güneş, 1997, s.167, 219-220; Ezherli, 1992, s.166-168). 93 Harbi’nin ve mutlakîyet döneminin ardından II. Abdülhamit, anayasayı 24 Temmuz 1908’de yeniden yürürlüğe koyarak, II. Meşrutiyeti ilan etmiştir (Güneş, 1997, s.238; Ünal, 1974, s.358-359). Yeni seçim kanunu ile Kasım 1908’de yapılan seçimlere, fırkalar da katılmış ve seçimin galibi İttihat ve Terakki Fırkası olmuştur. Mebusan Meclisi, 17 Aralık 1908’de çalışmalarına başlamış ise de İttihat ve Terakki Fırkası’nın Meclise bir nazır sokamaması ve 11 Aralık 1911’de İstanbul’da yapılan ara seçimi de bir oy farkla Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kazanması

üzerine İttihatçılar tarafından 18 Ocak 1912’de dağıtılmıştır. Tarihe “Sopalı Seçimler” olarak geçen seçimler yapılmış ve İttihat ve Terakki Fırkası ezici çoğunlukla seçimleri kazanmıştır. Ancak seçimlere yönelik ülkede baş gösteren muhalefetten dolayı seçimlerin tekrarlanması kararı alınarak 4 Ağustos 1912’de Meclis feshedilmiştir. I. Balkan Harbi’nin devam etmesi üzerine ise seçimler ileri bir tarihe ertelenmiştir. (Güneş, 1997, s.258-266; Demirden Yüzgeç, 2006, s.16-18). Balkan Harbi’nin sonrasında seçimler yenilenmiş ve Meclis 14 Mayıs 1914’te yeniden açılmıştır. Bu Meclis, çalışmalarına I. Dünya Harbi süresince devam etmiş ve 21 Aralık 1918’de dağıtılmıştır (Güneş, 1997, s.269-270).

Sivas’ta 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan kongre sonrasında oluşturulan Temsil Heyeti’nin baskıları netice vermiş ve 18-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Temsil Heyeti ile İstanbul Hükûmeti arasında Amasya Görüşmeleri yapılmıştır. Görüşmeler esnasında İstanbul Hükûmeti Meclisin açılışını kabul etmiş ve seçim çalışmalarını başlatmıştır (Demirel, 2017, s.35-37). I. Dünya Harbi sonrası işgale uğramamış yerlerden her 50.000 erkek nüfusa bir milletvekili düşecek şekilde iki dereceli yapılan genel seçimler sonrasında 164 milletvekili Mebusan Meclisine seçilmiş ara seçim sonucunda da toplam sayı 169 olmuştur (Demirel, 2017, s.39-44).

Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920’de 72 milletvekilinin katılımı ile çalışmalarına başlamıştır (Goloğlu, 1970, s.81-82). Temelleri ve içeriği Erzurum ve Sivas Kongrelerinde hazırlanan Misakımillî, 22 Ocak’ta milletvekilleri tarafından görüşülmeye başlanmış ve 28 Ocak 1920’de kabul edilmiştir (Soysal, 2000, s.15-16).

Misakımillî kararlarının ilanından sonra Londra’da toplanan İtilaf Devletleri temsilcileri İstanbul’un resmî işgaline karar vermişler ve kararlarını 16 Mart 1920’de hayata geçirmişlerdir (Tansel, 1991, s.48-49). İstanbul’un resmî işgali ile birlikte Meclis basılmış ve bazı milletvekilleri de tutuklanmıştır. Bunun üzerine 18 Mart 1920’de Meclis çalışmalarına ara vermiştir (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MM ZC), Dönem: 4, Birleşim: 24, Cilt: 1, s.496-497).

İstanbul’un işgali üzerine Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart 1920’de ordu kumandanlarına bir genelge göndererek yeni meclisin Ankara’da açılacağını duyurmuştur (Karabekir, 1993, s.554-555). Yeni meclisin açılması konusunda komutanların görüşlerini alan Mustafa Kemal Paşa daha sonra Kolordu Kumandanlarına, Vilâyetlere ve Müstakil Livalara hitap eden 19 Mart 1920 tarihli “İntihâbât Tebliği”ni yayınlanmıştır. 12 maddeden oluşan tebliğde, “salahiyeti fevkaladeye haiz” bir meclisin Ankara’da toplanacağı ilân edilmekte ve yeniden seçimlerin yapılması istenmekteydi. Tebliğde, Mebusan Meclisi milletvekilleri de bu mecliste yer almaya çağırılmıştı. Ayrıca tebliğde her

livada beş milletvekilinin seçileceği bu seçimlerin iki dereceli, gizli ve mutlak çoğunlukla yapılması istenmiştir. (Atatürk, 1994, s.288-289; Özalper, 2015, s.513-514). Tebliğ doğrultusunda vilâyet ve müstakil livalarda olduğu gibi Hakkâri’de de seçim hazırlıkları başlamıştır.

Makalemizin çalışma alanı olan Hakkâri vilayetinin I ve II. dönem TBMM’deki milletvekilleri ve faaliyetleri konusu ile ilgili daha önce bir çalışma yapılmadığı için üzerinde durulması ve ayrıntılı bir şekilde araştırılması gereken bir konuydu. Bu sebeple milletvekillerinin kişisel dosyaları ve Meclis Zabıt Ceridelerinin birleşimleri tek tek incelenmiş ve çıkan bilgiler ışığında Hakkâri milletvekillerinin biyografileri ve Meclis faaliyetleri aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1. Birinci Dönem Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri

Tebliğin yayınlanması sonrasında Hakkâri merkez, Gever (Yüksekova), Çölemerik ve Hoşab kazalarında 260 ikinci seçmen 12 milletvekili adayına oy vermişlerdir. 13 Ağustos 1920’de yapılan seçimlerde en çok oyu alan beş kişi milletvekili seçilmiştir. Ancak seçilen milletvekillerinden dördü seçimlerden hemen sonra istifa etmişlerdir. Bunlar; Ömer (İlçin) Efendi, Şeyh Hamid Paşazade İbrahim (Arvas) Bey, Seyyit Taha Efendi ve Seyit Muslihittin Paşa’dır. Seçimlerde 37 oy alan Mehmet Tufan (Ülker) Bey ise Ankara’ya gelerek Meclis çalışmalarına katılmıştır (I. Dönem Hakkâri milletvekillerinin seçim mazbatası, 1920, s.1; Yıldırım, Zeynel, 2010, s.32; Genya, 1945, s.33). Mebusan Meclisinde Hakkâri milletvekili olan Mazhar Müfit (Kansu) Bey (BOA, DH.I.UM. EK. Yer No: 116.24) zorlu bir yolculuğun ardından Ankara’ya gelerek Meclis çalışmalarına katılmıştır. Böylece I. dönem TBMM’de Hakkâri iki milletvekili ile temsil edilmiştir.

1.1. Mazhar Müfit (Kansu) Bey

1.1.1. Mazhar Müfit Kansu’nun Hayatı

Yakın tarihimizin önemli simalarından olan Mazhar Müfit Bey’in, doğum yeri ve tarihi konusunda farklı kayıtlar bulunmakta ise de Mazhar Müfit Bey’in kendi el yazısıyla doldurduğu II. Dönem TBMM’deki Hal Tercümesinde, 1873 yılında Denizli’de doğduğunu, yine III. Dönem TBMM’deki Hal Tercümesinde ise 1874 yılında Denizli’de doğduğunu beyan etmiştir (Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği, (ty), s. 194; Sezgin, 2015, s.15, Kansu, 1997, s.XII). Mazhar Müfit Bey’in doğum yeri ve tarihi konusundaki farklılık Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarının Türkiye gerçeğidir.

Defter-i Hakâni (Tapu) Müdürlerinden Süleyman Müfit Bey ve Fatma Gülgam Hanımın oğlu olan Mazhar Müfit Bey, eğitimine İstanbul Fatih Rüştîyesinde başlamış ise de babasının Edirne’ye tayini sebebi ile Edirne

Rüştiyesinde devam etmiştir. Rüştiye mektebinde âlâ derecesi ile mezun olduktan sonra Edirne Mülkiye İdadisine başlamış ve aliyyülâlâ derecesi ile 1889'da mezun olmuştur. İdadiyi bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mektebine başlamıştır. Burada karib-i âlâ ve ülema mertebesinde 1891'de mezun olmuştur. Memuriyet hayatına Gelibolu İdadisinde tarih ve geometri öğretmeni olarak başlayan Mazhar Müfit Bey daha sonra Edirne İdadisinde geometri öğretmenliği ve müdür yardımcılığı görevinde bulunmuş ve 1895'te de Edirne İl Maiyet memuru olmuştur. Burada kaymakamlık stajını tamamlamış ve 1897-1908 yılları arasında sırasıyla Çorlu, Uzunköprü, İskeçe kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. 11 yıl kaymakamlık yaptıktan sonra 1908 yılında mutasarrıflığa yükselterek Gümülcine sancağına tayin olunmuştur. 1910-1918 yılları arasında sırasıyla Rize, Mersin, İzmit ve Balıkesir mutasarrıflığı yapmıştır (Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği, No: 194; Çoker, 1995, s.461; Kansu, 1997, s.XII; Yavuz, 1990, s.2-9). 11 Nisan 1918'de Bitlis valiliğine atanan Mazhar Müfit Bey, İttihat ve Terakki mensubiyetinden dolayı 3 Mayıs 1919'da Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından görevinden alınmıştır. Görevinden alındığı kararı Mazhar Müfit Bey'e henüz bildirilmemişken Tehcir Kanunu uygulandığı esnada Bitlis'te bulunmamasına rağmen bir şikâyet üzerine Ermeni Tehcir meselesinden suçlu bulmuş ve Doğu vilayetleri valilerine emir gönderilerek, tutuklanması istenmiştir. Hakkında verilen karardan habersiz olan Mazhar Müfit Bey, 23 Mayıs'ta Bitlis Jandarma Kumandanı aracılığı ile Bitlis valiliğinden azlini istemiştir (Kansu, 1997, s.3-15; Çoker, 1995, s.461). Jandarma Kumandanı Hasan Bey'den görevinden azledildiğini ve hakkında tutuklama kararının olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine yakinen tanıdığı Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın yanına gitmiştir. Mazhar Müfit Bey, Erzurum Kongresi'ne katılmak için 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa ile tanışmış böylece ikisi arasında bir dostluk dönemi başlamıştır (Kansu, 1997, s.15-16).

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi'ne delege olarak katılmayan Mazhar Müfit Bey'in Sivas Kongresi'ne hangi ili temsilen katıldığı konusunda çelişkili bilgiler vardır. Bunlardan birisi, kongreye Ankara'yı temsilen katıldığı yönündedir. Sivas Kongresi'ne Ankara'yı temsilen sadece bir delegenin katılmış olması üzerine 3. Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey tarafından Mazhar Müfit Bey'in kongreye Ankara delegesi olarak kabul edilmesine dair 20. Kolordu Kumandanlığına bir yazı gönderilmiştir. Diğer bir bilgi ise, Denizli delegesi Başağazade Yusuf Bey'in düzenlediği özel listesinde Mazhar Müfit Bey'in Denizli delegesi olarak gösterilmiş olması ve isminin karşısını da Mazhar Müfit Bey'in imzalamış olmasıdır (Sezgin, 2015, s.36). Ancak Mazhar Müfit Bey, "Erzurum'dan

Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber” adlı eserinde kendisinin Hakkâri’yi temsilen kongreye katıldığını³ yazmaktadır (Kansu, 1997, s.252). Sivas Kongresi’nde etkin bir görev üstlenen Mazhar Müfit Bey, delegelerin İttihatçı olmadıklarına dair hazırlanan yemin metnini kongrede okumayı reddetmiş (Kansu, 1997, s.219-220). Olmasına rağmen Sivas Kongresi’nde Temsil Heyeti’ne seçilmiştir (Çoker, 1994, s.19).

Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararı gereği yapılan Mebusan Meclisi seçimlerinde, Mazhar Müfit Bey Hakkâri’den milletvekili seçilmiştir. Ancak hakkında tutuklama kararı olduğu için İstanbul’a Meclisin ilk açılışı esnasında gitmemiştir. Rauf (Orbay) Bey’in Meclise katılmasında bir mahzur olmadığını bildiren telgrafı sonrasında İsmet (İnönü) Bey ile Ankara’dan İstanbul’a gitmiş ve 12 Şubat 1920’den itibaren Meclis çalışmalarına katılmıştır (Kansu, 1986, s. 534-536; MM ZC, Dönem:4, Birleşim:9, Cilt:1, s.95). Mecliste ikinci şube ve bütçe encümeninde görev yapan (Kansu, 1986, s.536) Mazhar Müfit Bey hem bütçe encümeninde yer alması hem de meslek hayatına öğretmen olarak başlamış olması nedeniyle 17 Şubat’ta Sivas Milletvekili Sami Fethi Bey ile birlikte İdare-i Hususiyyeden maaş alan muallim ve muallimlere dair Dâhiliye Nazırına sual takriri (soru önergesi) vermiştir (MM ZC, Dönem:4, Birleşim:11, Cilt:1, s.131). Görüşme 26 Şubat’ta Mecliste başlamış ve Mazhar Müfit Bey’de öğretmenlerin üç aydır maaş almadıklarını ve aç olduklarını söylemiştir (MM ZC, Dönem:4, Birleşim:14, Cilt:1, s.218-220).

Mebusan Meclisi çalışmalarına devam ederken Mazhar Müfit Bey, padişahın isteği üzerine saraya gitmiş ve padişah ile bir görüşme yapmıştır. Görüşme esnasında padişah Mazhar Müfit Bey’e “Beyefendi, düşmandan memleketimizi kurtarmak için ne gibi bir çare düşünüyorsunuz?” sorusunu yöneltmiştir. Bunun üzerine Mazhar Müfit Bey “Efendimizin Anadolu’ya ve hatta Bursa’ya kadar teşrifleriyle mesele hallolunur.” demiştir. Padişah “Ne suretle?” diye sormuştur. Padişahın bu sorusunu Mazhar Müfit Bey şöyle cevaplandırmıştır: “Çünkü halk padişahlarını başlarında görürse bir kıyımı umumi olur ki, düşman buna mukavemet edemez.” Mazhar Müfit Bey’in bu sözleri padişahı sınırlendirmiş ve Mazhar Müfit Bey’e “Beyefendi, ecdadı

³ Hakkâri ile bir ilgisi olmayan Mahzar Müfit Bey’in Sivas Kongresi’nde Hakkâri’yi temsilen katıldığını neden yazmış olduğu konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ayrıca Erzurum Kongresi’ne Hakkâri livasının da içinde bulunduğu Van vilayetinde iki temsilci katılmıştır. Doğu ve Karadeniz bölgeleri Sivas Kongresi’ne delege vermemişler ve Erzurum Kongresi’nde seçilen Temsil Heyeti tarafından temsil edilmişlerdir. Bu sebeple Mazhar Müfit Bey’in Hakkâri’yi temsilen katılmış olması bu özelliğin de gözden kaçmış olduğunu göstermektedir.

izamımın payitahtından bana firar mı teklif ediyorsunuz?” demiştir. Padişahın sorusuna Mazhar Müfit Bey şöyle cevap vermiştir: “Hayır milletin ve vatanın bu sıkışık ve zor zamanında ecdadı izamınız gibi milletin başına geçmenizi teklif ediyorum.” Padişahın hoşuna gitmeyen bu diyaloglardan sonra görüşme sona ermiştir (Kansu, 1986, s.539-540).

Mazhar Müfit Bey, İstanbul’un işgali üzerine çetin bir yolculuk sonrası Ankara’ya gelmiş ve 1 Mayıs 1920’de Meclis çalışmalarına katılmıştır. Mazhar Müfit Bey, Mecliste, Bayındırlık, Milli Savunma, Bütçe, İçişleri ve Dışişleri komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulu’nda çalışmıştır. I. Yasama yılında I. Şubenin Bütçe ve Bayındırlık Komisyonunun, II. Yasama yılında ise İçişleri Komisyonunun başkanlığını, III. ve IV. Yasama yıllarında Bütçe Komisyonu sözcülüğünü ve başkanvekilliğini yapmıştır (Çoker, 1995, s. 462). Mazhar Müfit Bey, 16 Aralık 1920 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Kemal Paşa tarafından Adliye Vekilliği’ne aday gösterilen altı isimden biri olmuş ise de Adliye ile ilgili ihtisası olmadığı için milletvekillerinden kendisine oy vermemelerini istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi (ZC) Dönem:1, Birleşim:115, Cilt:6, s.392-393).

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Türk ordusunun Yunan ordusu karşısında başarısız olması ve Yunanlıların Ankara’yı tehdit etmeye başlaması üzerine milletvekilleri arasında Meclisin Kayseri’ye taşınması ihtimali tartışılmaya başlanmış ve Mazhar Müfit Bey Meclisçe Kayseri’de gerekli hazırlıkları yapmak ve önlemleri almak üzere görevlendirilmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın emri üzerine Kayseri’de bulunan cephaneyi Ulukışla’ya gönderdiği gibi halktan topladığı yardımları kadınlardan oluşan bir müfreze ile cepheye yollamıştır (Kansu, 1986, s.583).

Mazhar Müfit Bey, 24 Eylül 1921 tarihinde Başkumandanlık emri ile kurulan Yozgat İstiklal Mahkemesi’ne üye seçilmiş ve bu görevini 1922’ye kadar devam ettirmiştir. Mahkemenin görev süresinin sona ermesi ile tekrar Meclise dönmüştür (Çoker, 1995, s. 462). TBMM’nin 22 Nisan 1925 tarihli 144 sayılı kararı ile kırmızı-yeşil şeritli istiklâl madalyası alan TBMM’nin I. dönem üyeleri arasında yer almıştır (Çoker, 1994, s. 656). Mazhar Müfit Bey, Mecliste milletvekilliği görevini ifa ederken Elazığ valiliğine görevlendirilmiş ve burada üç ay valilik yapmıştır (Sezgin, 2015, s. 48-49).

Mecliste Tesanüt Grubu içerisinde yer alan Mazhar Müfit Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın 10 Mayıs 1921’de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu (I. Grup) kurmasından sonra bu gruba katılmıştır (Sezgin, 2015, s. 46-47). I. TBMM’de Yazı İşleri Müdürü Necmettin Sahir (Sılan) Bey’in milletvekilleri ile yaptığı bir ankette milletvekillerine yönelttiği “Kazanılacak

olan milli istiklâl mücadelemizin feyizdar ve semeredar olması neye mütevakıftır” sorusuna Mazhar Müfit Bey şu cevabı vermiş: “Senelerden beri efendiliği na-ehiller tarafından gasp edilen muhterem köylümüzün efendiliğini kendisine iade ile hakkına hürmet etmeye ve emr-i idareyi onlara verecek yani halka doğru gidecek, idarenin tesisi için tanzimi muktezi kanunların sûratle tedvin ve tatbikine mütevakıftır.” (İlk Meclis Anketi, 2004, s.5, 186), ömrünün sonuna kadar da bu sözlerinin arkasında durmuş ve halk egemenliğini savunmuştur.

I. dönem Hakkâri milletvekilliğinin ardından Mazhar Müfit Bey; II, III, IV ve V. dönemlerde doğum yeri olan Denizli’de milletvekili olarak aday gösterilmiştir. O yıllarda CHP’nin, milletvekili adaylarını genellikle birkaç dönemde bir farklı bölgelerden aday gösterme usulünü benimsemiş olmasından dolayı VI. ve VII. dönemlerde Çoruh (Artvin)’tan milletvekili adayı olmuş ve bu üç ili temsilen uzun yıllar milletvekilliği yapmıştır. 12 Kasım 1948’de vefat eden Mazhar Müfit Bey’in “Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber” adında bir eseri vardır. Eser 2 cilt halinde Türk Tarih Kurumu’na bastırılmış ve yayımlanmıştır (Çoker, 1995, s.462).

1.1.2. Mazhar Müfit Kansu’nun Hakkâri Milletvekilliği ve Faaliyetler

Mazhar Müfit Bey, I. dönem TBMM Genel Kurulunun açık ve gizli oturumlarında 15’i gizli toplantılarında olmak üzere, kürsüde 190 konuşma yapmış, 2 kanun teklifi, 8 önerge ve 3 soru önergesi vermiş, bazı arkadaşlarının önergelerine de imza atmıştır (Çoker, 1995, s. 462). Mazhar Müfit Bey’in Meclis oturumlarında yaptığı konuşmalarının çoğu bütçe ve vergilendirmeler üzerinedir. İlk konuşmasını ise 9 Mayıs 1920’deki Meclis toplantısında yapmıştır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:13, Cilt:1, s.237-238). Hiç kuşkusuz Mazhar Müfit Bey’in TBMM Genel Kurulunda yaptığı en etkili konuşma, Meclisin 13 Ekim 1920’deki “Seferberlik müddetine münhasır olmak üzere hîdemat-ı fiileye ve ihtiyatiye ve müstahfaza efradından bedeli nakdi ahz’na dair kanun lâyihası” ve “Kavanin-i Maliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbataları” üzerine söz aldığı konuşmadır. Mazhar Müfit Bey, öncelikle mazbatanın kendisinin de üye olduğu Müdafaa-i Milliye Encümenine tevdi edilmesini sağlamıştır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:82, Cilt:5: 42-44). Mazhar Müfit Bey ve Müdafaa-i Milliye Encümeninin diğer kâtibi olan Bolu Milletvekili Cevat Bey tarafından hazırlanan mazbatada bedeli nakdi askerliğe karşı çıkılmış sadece gayrimüslimlerden bedeli nakdinin kabul edileceğine dair yeni bir mazbata hazırlanmıştır. Hazırlanan mazbata Mecliste 23 Ekim 1920’de görüşülmeye başlanmıştır. (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:88, Cilt:5, s. 148-149). Mazbata üzerinde Mecliste hararetle konuşmalar yapılmıştır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:88, Cilt:5, s. 151-156).

Kanun layihası ve mazbataların görüşülmesine Mecliste 25 Ekim 1920’de devam edilmiştir. Mazhar Müfit Bey mazbata muharriri sıfatıyla Konya Milletvekili Vehbi Bey’in ve diğer konuşmacıların konuşmalarına karşı cevabî konuşmasında Milli Mücadele’nin bir vatan savunması olduğunu bu sebeple de yoksullar gibi zenginlerinde askere alınması gerektiğini savunmuş ve yoksul halktan yana bir tavır sergilemiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:90, Cilt:5, s. 164-166).

Mazhar Müfit Bey’in Mecliste yaptığı diğer etkili konuşmaları ise; I. ve II. İnönü Muharebelerinin kazanılması üzerine yaptığı konuşmalardır. Meclisin 13 Ocak 1921 tarihli toplantısında “İnönü Meydan Muharebesinde, cihanda ölümden daha müthiş daha sail bir şey olduğunu gösterdik, evet efendiler! diyorum ki: ölümden daha müthiş, ölümden daha beter bir şey gösterdik. O gösterdiğimiz şey ise, İslâm ruhu, Osmanlı kabiliyeti, Osmanlı vatanperverliğidir.” (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:133, Cilt:7, s. 282-283) diyerek ordunun başarısının sebeplerini açıklamıştır. Meclisin 2 Nisan 1921 tarihli toplantısında yaptığı konuşmada ise “... Gadab-ı İlâhi, dinini, imanını, hakkı hayatını, istiklâlini muhafaza etmek isteyen Müslümanlara karşı hücum eden bu küffarı, yine din ve imanı bütün olan Müslümanlara tarumar ettirmiştir.” demiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:15, Cilt:9, s. 325-326). Mazhar Müfit Bey, konuşmalarında her iki zaferin kazanılmasını Allah’ın küffara karşı Müslümanların yanında olmasına bağlamıştır.

Mazhar Müfit Bey etkili bir konuşmasını da Lozan’da Musul meselesi üzerine 23 Ocak 1923’te yapılan toplantıda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un TBMM’de Kürt halkını temsilen bulunan milletvekilleri için “Halkoyuyla seçilmiş tek bir milletvekili var mıdır? Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasında bir takımın, dil bilmedikleri için, meclisin çalışmalarına katılmadıkları herkesçe bilinmektedir. Bu yüzden, Ankara’da, Kürt topluluğunun parlamentoda temsil edildiği iddiasına çok ağırlık vermek gerektiğini sanmamaktayım” (Lozan Barış Konferansı, 1969, s. 359) sözleri üzerine yapacaktır. Lord Curzon’un sözlerini Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Meclisin 25 Ocak 1923 tarihli toplantısında tartışmaya açmış ve “Lord Curzon Kürdistan’dan gelen mebusların Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edildiğini söylüyor. Kürt arkadaşlarınız için cahil ve Kürtleri temsil etmiyor diyor. Cehaletin manası eğer İngiliz siyasetine uymamak ise biz itiraf ederiz ki: Cahiliz.” dedikten sonra Mecliste, Mustafa Kemal Paşa’nın tayin ettiği uşakların olmadığını büyük bir milletin vekilleri olduğunu söylemiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:180, Cilt:26, s. 505-508). Bu konuda konuşmalar devam ederken Mazhar Müfit Bey’de ısrarla kendisinin de bir Kürt milletvekili olduğu için konuşma yapmak istediğini söylemiş ve uzun bir konuşma yapmıştır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:180, Cilt:26, s. 507-509):

“... Kürdistan’da mebus olmak şeraitini haiz pek çok zevat varken kendileri Kürt ve Türk’ü ayrı ayrı görmediklerinden, Türklerden itimat ettikleri zevatı bile intihap etmişlerdir. Meselâ ben Kürt olmadığım halde muhterem Hakkâri ahalisinin ekseri teveccühü olarak mebus intihap edilmiş ve İstanbul’a gönderilmiştim. Bu da Kürtlerin nazarında Kürt ve Türk’ün bir olduğunu, ayrı olmadığını gösterir. Kürtlerin Türklerden ayrılmak imkânı yoktur. Onlar bir kütile-i vahidedir. Basit bir misal daha arz edeyim: Curzon Kürtlerin ne fikirde olduğunu anlamak istiyorsa efendiler bir gün için Musul’daki tayyare ve askerlerini çekiversin yahut reyî ammeye müracaat edelim görsün ki, o ahali onları mı, bizi mi istiyor? Fakat o ayağını Musul’dan çekmezse, Büyük Millet Meclisi ve arslan orduları Musul’dan ayağını çekmek istemeyen İngilizlerin ayağını kıracak, kahren ve cebren oradan onları çıkaracaktır. Efendiler! Son sözüm olarak şunu arz edeyim ki; ben bu yaşa geldim: memleketleri idare eden adamlar içerisinde demin arz ettiğim gibi, pek basit hususâtı bile görmeyen Curzon gibi diplomata rasgelmedim. Onların yüksek adamları hep Curzon gibi ise, âlemde huzur ve rahat ve asayişin devam ve bakasına imkân yok demektir. Bunların hepsi bence menafî-i şahsiyesini, menafîi umumiyeye tercih ile Musul’daki petrol membalarını yutmak, istifade etmek fikrinden ileri geliyor. Fakat petrol membalarını yutmak isteyenler o membalarda boğulacaklardır. Pek vatanperver ve zeki olan Kürtlere karşı Curzon’un sözlerini, muhterem Hakkârililerin mebusu olmak üzere müftechir ve müşerref olduğum halde Curzon’a hezeyanını iade ederim.”

Mazhar Müfit Bey, 3 soru önergesinden ilkinin 22 Kasım 1920’de Mecliste İktisat Vekili Mahmut Celâl Bey’in Yunan mezalimine dair beyanatı sonrası vermiştir. Yunan mezalimine uğrayan insanlar için Dâhiliye Vekâleti tarafından neler yapıldığını sormuş ve Dâhiliye Vekilinin şifahi olarak cevaplandırmasını istemiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:101, Cilt:6: 19-21). Aynı gün Karesi (Balıkesir) Milletvekili Mehmet Vehbi Bey ile birlikte Mazhar Müfit Bey, Dâhiliye Vekilinin şifahi cevaplandırması için “Yenişehir’de ihrak edilen kura ahalisinin yerleştirilip yerleştirilmedikleri ve bunların istirahatleri hususunda ne gibi tedabir ittihaz olunup olunmadığının Dâhiliye vekâletinden sual edilmesini” içeren bir soru önergesi daha vermiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:101, Cilt:6, s. 22). Meclis tarafından kabul edilen soru önergesi 27 Aralık 1920’de İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey’in, İznik kazası dâhilinde Yunanlılar tarafından yapılan mezalimi incelemek üzere Meclisten bir heyetin

gönderilmesine dair önergesi ile birleştirilmiştir. Dâhiliye Vekili adına Sıhhiye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey tarafından önergeler şifahen değil yazılı olarak cevaplandırılmıştır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:123, Cilt:7, s. 52).

Mudanya Mütarekesi'nin tehdit altında imza edildiğini söyleyen Lloyd Corc'un beyanları hakkında Mazhar Müfit Bey, bir soru önergesi vermiş ve bu konuda Hariciye Vekilinin sözlü cevap vermesini istemiştir. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey sözlü cevabında Mudanya Mütarekesi'nin bir tehdit karşısında değil TBMM Hükümeti'nin bir an evvel barış yapmak ve millî taleplerini gerçekleştirmek için imzaladığını söylemiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:121, Cilt:24, s. 15-16).

Mecliste verdiği sekiz önergesinden ilkinin Mazhar Müfit Bey, 4 Aralık 1920'de Hakkâri Milletvekili Tufan Bey ile birlikte vermiştir. Her iki Hakkâri milletvekili Hakkâri'nin çeşitli defalar istilaya uğradığı için İktisat Vekâletince bütçeden altı bin liranın verilmesini istenmişlerdir. Önerge Mecliste kabul edilerek İktisat Vekâlet'ine havale olunmuştur (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:108, Cilt:6, s. 189-190).

Osmanlı Mebusan Meclisinde olduğu gibi TBMM'de de öğretmenlerin sorunları ile ilgilenen Mazhar Müfit Bey, 4 Aralık 1920'de Cebelibereket (Osmaniye) Milletvekili Faik ve Kütahya Milletvekili Cevdet Beyler ile birlikte bir önerge vermiştir. Önerge şu şekildedir: “Mualliminin müzayakalarına ve tedrisata bu yüzden âriz olan meseleye nihayet vermek üzere muallimin mumaileyhimin tahakkuk eden matlubatının vilâyata muavenet faslından hazinece tesviyesi kâfi değilse hemen kâfi miktarda tahsisatı munzamına İstenilmesi hususunun tahtı karara alınmasını teklif eyleriz.” Önerge üzerinde bir konuşma yapmış ve muallimlerin maaşlarını alamadıklarını, aç ve açıkta olduklarını, mekteplerde cam ve sobanın olmadığını söylemiştir. Mazhar Bey'in konuşmasına ve önergesine Maliye Vekili Ferit Bey cevap vermiş ve Mazhar Bey'in konuşmasındaki bazı bölümlerin kabul edilebilir olduğunu ancak önergelerinin ise kabul edilir olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Mazhar Müfit Bey de bir konuşma yapmış ve önerge encümene gönderilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:108, Cilt:6, s.219-220).

1 Mart 1921'deki Meclis toplantısında Mazhar Müfit Bey, ordu kumandanlarına Meclisten birer teşekkürname yazılmasına dair bir önerge vermiş ve önergesi kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:1, Cilt:9, s. 12). Yine 15 Şubat 1921'de Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey ile birlikte “Meclis zabıtları” ile ilgili bir önerge vermiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:151, Cilt:8, s. 235). Müfit Bey, 3 Haziran 1922'de de Yunan zulmüne

karşı İtilâf devletleri nezdinde teşebbüste bulunulmasına dair bir önerge vermiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:46, Cilt:20, s. 131-140).

Meclisin 15 Haziran 1922 tarihindeki toplantısında Mazhar Müfit Bey arkadaşları ile “Müecceliyeti Askeriye Vergisi” verenlerin harice gitmelerine izin verilmesine dair bir önerge vermiştir. Önerge kabul edilerek Dâhiliye ve Müdafaai Milliye Vekâletlerine havale edilmiştir (TBMM ZC, Dönem: 1, Birleşim: 55, Cilt: 20, s. 438-440). Meclisin 28 Ağustos 1922 tarihindeki toplantısında ise Büyük Taarruzun başlaması ve Afyonkarahisar’ının geri alınması dolayısıyla ordunun kumandan, ümera, zâbitan ve efradına meclisin selamlarıyla muvaffakiyet temennilerinin iblâğ edilmesine dair önerge vermiş, önerge milletvekilleri tarafından da kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:92, Cilt:22, s. 369).

Mazhar Müfit Bey’in son önergesi Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa’ya başarılarından dolayı Meclisin teşekkürlerini sunması ile alakalıdır. 30 Kasım 1922’de verilen bu önerge Meclis tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:129, Cilt:24, s. 256).

Mazhar Müfit Bey, ilk kanun teklifini 27 Aralık 1920’de vermiş ve Bayındırlık Vekâletinin İktisat Vekâletine bağlanmasını istemiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:123, Cilt:7, s. 56). Kanun teklifi Meclis tarafından reddedilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:130, Cilt:7, s. 197). Mazhar Müfit Bey’in verdiği son kanun teklifi ise 12 Haziran 1922 tarihli “Gala-yı esar hasebiyle Zonguldak memurlarının maaşlarına yapılan zam hakkındaki kanunun ilgasına dair”dir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:53, Cilt:20, s. 371-373; TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:57, Cilt:20, s. 491). Meclisin 23 Ağustos 1922 tarihindeki toplantısında Layiha Encümeninin ve Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası okunmuş her ikisi de Mazhar Müfit Bey’in kanun teklifinin lehinde karar vermişlerdir. Mecliste yapılan görüşmelerin ardından söz konusu kanun ilga edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:89, Cilt:22, s. 293-295). Böylece Mazhar Müfit Bey’in Hakkâri milletvekilliği süresince verdiği iki kanun teklifinden biri kabul edilmiştir.

1.2. Mehmet Tufan (Ülker) Bey

1.2.1. Mehmet Tufan Ülker’in Hayatı

Redif Binbaşı Esat Efendi ve Zübeyde hanımın oğlu olan Tufan Bey, Hakkâri’nin Başkale ilçesinde 1870’de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini

Başkale'nin Sıbyan Mektebi ve Şeyh Abdülhalim Medresesinde tamamlamıştır. 1885-1888 yılları arasında Liva İdare Meclisi ve Tahrirat Kalemi'nde stajyer memur olarak çalıştıktan sonra 1888'de evrak memur yardımcısı olarak memuriyet hayatına başlamıştır. 11 Nisan 1897'de Hakkâri Bidayet Mahkemesi zabıt kâtipliği görevine getirilmiştir. 25 Haziran 1900'de ek görev olarak noterlik verilmiş ve başkâtipliğe yükseltilmiştir. 27 Kasım 1909'da Van Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi başkâtipliğine atanmış ve 8 Ekim 1911'de de Hakkâri Bidayet Mahkemesi aza mülâzımlığına getirilmiştir. I. Dünya Harbi esnasında topladığı 500 kadar gönüllü ile birlikte İran sınırındaki muharebelere katılan Tufan Bey, Van'ın işgali üzerine 28 Ağustos 1915'te Siirt, 15 Mart 1916'da Mardin Bidayet Mahkemelerinde aza mülâzımlığı yapmış, Van'ın kurtuluşundan sonra 16 Kasım 1918'de Van İstinaf Mahkemesi aza mülâzımlığına atanmıştır. Görevini sürdürürken 1920 seçimlerine katılmış ve Hakkâri milletvekili seçilmiştir. 29 Temmuz 1920'de memuriyet görevinden ayrılarak Ankara'ya gelmiş ve 21 Eylül 1920'de Meclis çalışmalarına katılmıştır (Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği, No: 198; Çoker, 1995, s. 463-464). I. TBMM'de Evrak ve Tahrirat müdürü olarak çalışan Necmettin Sahir (Sılan) Bey'in yaptığı anketi Tufan Bey şu şekilde cevaplandırmıştır: (İlk Meclis Anketi, 2004, s. 186).

“Halkın ihtiyacatını temin edecek surette meşruti devlet teşkilatının icra ve ıslahına, vatanın alakadar mütehassıs mütefennin ve müstakim memurların istihdamına, ahkâm-ı şer'îye ve hukuk-ı esasiyeye evfak bir tarzda kavanin tedviniyle halk davalarının süratle temşiyetine, milletin cidden muhtaç olduğu nur-ı maârifin köylere kadar teşmiliyle ilim ve fen mekteplerinin teksirine ve usul-i tedrisin teshiline, iktisadiyatımızın milleti ezecek şekil ve surette değil asri ve memlekete kabil-i tatbik olacak tarzda buhar ve makine kuvvetiyle teşhizine, köy banka, şirket ve fabrikaların tesisiyle ihracatımızı ve askeri münakalatımızı temin için şose ve demiryollarının inşasına ve garptan ziyade şark milletleriyle olan münasebat-ı iktisadiye, siyasiye ve maddiyemizin takviyesine ve milletin varlığının suiistimal edilmemesine mütevakıftır.”

Ankete verdiği cevaplardan da anlaşılacağı üzere Tufan Bey, hukuk, eğitim, sanayi, adil vergilendirme, ülke ekonomisinin geliştirilmesi, batılı devletlerden ziyade doğulu devletlerle münasebetlerin geliştirilmesini gibi konular üzerinde durmuş, verdiği soru önergeleri ve kanun teklifleri ile de bu düşüncelerini desteklemiştir.

Tufan Bey milletvekilliği süresince Mecliste oluşturulan I. Grup ile ilişkisi olmayan, kuruluş amacı Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına

karşı çıkmaktan ibaret olan II. Gruba da girmemiş ise de yine aynı nedenle Tufan Bey II. Gruba yakınlık duymuş bağımsız konumunda bir milletvekilidir (Demirel, 2009, s. 131; Tuncay, 1999, s. 39). Mehmet Tufan Bey, 9 umde maddelerini kabul etmediği için ikinci dönem milletvekilliği için müracaat etmemiş, milletvekilliğinin sona ermesi üzerine İstanbul’a yerleşmiştir. 11 Ağustos 1923’ten itibaren açık aylığı almaya başlamış ve bu arada ticaretle de meşgul olmuştur. Memuriyete dönmek isteğinde bulunması üzerine 1 Mayıs 1924’te Adilceviz savcılığına tayin edilmiş, 11 Ekim 1924’te de Adilceviz hâkimi olmuştur. 24 Mayıs 1925’te Van Asliye Mahkemesi savcılığına atanmış ise de 1 Temmuz 1926’da memuriyeti lağvedildiğinden Van savcı yardımcılığına atanmıştır. 27 Ekim 1927’de emekliye sevk edilmiş ve 17 Temmuz 1928’de İstanbul’da ölmüştür (Çoker, 1995, s. 464; Yıldırım, Zeynel, 2010, s. 32).

1.2.2. Mehmet Tufan Ülker’in Hakkâri Milletvekilliği ve Faaliyetleri

21 Eylül 1920’de Ankara’ya gelerek Meclise dâhil olan Tufan Bey’in seçim mazbatasını TBMM’de 11 Ekim 1920’de incelenerek milletvekilliği kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:81, Cilt:5, s. 29).

Milletvekilliği süresince Mecliste konuşma yapmayan Tufan Bey’in 9 kanun teklifinde, 23 önerge, 2 soru önergesi ve 2 gensoruda imzası vardır. Tufan Bey’in imza attığı ilk kanun teklifi, 30 Kasım 1920’de Mecliste Teşkilâtı Esasiye kanununun dördüncü maddesinin görüşmeleri esnasında Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey’in “Dördüncü maddenin nihayetine (ve azanın okuryazar olması şarttır) kaydının ilâvesini teklif ederiz.” şeklindeki kanun teklifidir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:106, Cilt:6, s. 165). Bu teklifi Ergani Milletvekili Sırrı Bey’in 28 imzalı 10 Aralık 1921’de verdiği “23 Nisan 1336 tarihine kadar derecatı muhtelifde mahkûm olan eşhasın aflarına” dair kanun teklifi takip etmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:140, Cilt:15, s. 317).

Erzurum Milletvekili Salih Efendi’nin 26 Aralık 1920’de “Seyrüsefer Nizamnamesinin tadili” hakkında verdiği kanun teklifine de Tufan Bey imza atmıştır. (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:145, Cilt:16, s. 66-67). Daha sonra Siirt Milletvekili Salih Efendi’nin verdiği “Harp dolayısıyla nüfus ve hayvanatı imha edilmiş olan vilâyatı şarkiyeden Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon vilâyetlerine mülhakat 1337 - 1338 (1921-1922) senelerinde ağnam rûsumunun son zamaiminden (eklerinden) müstesnadır.” şeklindeki kanun teklifine imza atmıştır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:117, Cilt:6, s. 439).

Tufan Bey, Mazhar Müfit Bey’in 31 arkadaşı ile birlikte 27 Aralık 1920 tarihinde verdiği Bayındırlık Vekâletinin İktisat Vekâletine bağlanması ile alakalı kanun teklifinde de imzası vardır (TBMM ZC Dönem:1, Birleşim:130, Cilt:7, s.

197). Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in 76 imzalı 7 Ocak 1922'de verdiği "Heyeti Umumiye içtimainin dört ay olmasına ve saireye dair" kanun teklifine Tufan Bey de imza atmıştır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:150, Cilt:16, s. 143-151).

Ergani Milletvekili Hakkı Bey ve arkadaşlarının "Umum Jandarma Kumandanlığının Meclis âzasından biri tarafından idare edilmesine" dair kanun teklifine Tufan Bey imza koymuştur. Teklif 11 Nisan 1922'de Meclis tarafından reddedilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:24, Cilt:19, s. 125-126). Kayseri Milletvekili Osman, Yozgat Milletvekili Bahri ve Tufan Beyler, "İktisat Vekâletinin Müdiriyeti Umumiyyeye ifrağ ve teşkilâtının da basit bir hale ırcamı ve Maliyeye raptını arz ve teklif eyleriz." şeklindeki kanun teklifini 29 Nisan 1922'de vermişlerdir (TBMM ZC, Dönem: 1, Birleşim: 36, Cilt:19, s. 442). Ergani Mebusu Sırrı Bey'in 25 imzalı "Nisabı (yetersayı) Müzakere Kanununun altıncı ve sekizinci maddelerinin tadiline" dair kanun teklifine Tufan Bey de imza koymuştur (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:7, Cilt:28, s. 61-73).

Tufan Bey'in verdiği önergeler; Tufan Bey, Mazhar Müfit Bey ile birlikte 4 Aralık 1920'de Hakkâri'nin çeşitli defalar istilaya uğramasından dolayı halkın zararının kısmen karşılanması amacıyla Hakkâri'ye 6 bin liralık yardım yapılması yönünde bir önergesi vardır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:108, Cilt:6, s. 189-190). Diğer önergesini ise 22 Ocak 1921'de Meclisin gizli yapılan üçüncü ve dördüncü celselerinde Bursa Milletvekili ve Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi üyesi olan Şeyh Servet Efendi'nin komünizm propagandası yaptığına dair şifreli telgrafların okunması ve sonrasında milletvekilleri komünizm, bolşeviklik ile alakalı görüşlerini ifade etmeleri üzerine 3 imzalı bir önerge vermiştir. Önerge kabul edilmemiş ise de Şeyh Servet Efendi, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi üyeliğinden azledilmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, s. 325-345).

Tufan Bey'in imzası olduğu önergelere gelince; bunların ilki Bitlis Milletvekili Hüseyin Hüsnü Bey'in 28 Kasım 1920'de "Konya'da meydana gelen olaylar nedeniyle Ankara'ya göç etmek zorunda kalan bir kısım Bitlis muhacirinin zor durumda oldukları, bu muhacirlerin iskân ve iaşeleri ile Dâhiliye Vekâletinin ilgilenmesi yönünde verdiği önergedir. Önerge kabul edilerek Dâhiliye Vekâletine tebliğ edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:104, Cilt:6, s. 88). Tufan Bey, Amasya Milletvekili Hamdi Bey'in 7 Şubat 1921 tarihli "Meclis üyelerinin çoğunun ziraatle uğraşmalarından dolayı meclis toplanma tarihinin geciktirilmesine dair " önergesinde de imzası vardır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:149, Cilt:8, s. 196-198). Van Milletvekili Hasan Sıddık Bey'in 19 Şubat 1921'de verdiği "Kırşehir Mebusu Sadık Bey'in tahsisatının

meclise katılması tarihinden itibaren verilmesine” dair önergeye Tufan Bey de imza koymuştur (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:153, Cilt:8, s. 302).

Burdur Milletvekili Mehmet Akif Bey, 26 Aralık 1921’de “İstanbul’daki Türk ve Müslüman kadınlarının işgal kuvvetlerine mensup zabitlerle hususi ve umumi cemiyetlerde bulunmaları ve bunlarla dans etmeleri üzerine” bu ahlaki çöküntüye karşı Büyük Millet Meclisince bir beyanname neşredilmesine dair verdiği önergeye Tufan Bey de imza koymuştur. Önerge, 31 Aralık 1921’deki Meclis toplantısında kabul edilmiş ve beyannamenin hazırlanması için Şer’iye Vekâletine havale edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:137, Cilt:15, s. 268-271)

Mersin Milletvekili Selâhaddin Bey, 12 Ocak 1922’de “Müdafaai Milliye Vekâletinden istifa eden Refet Paşa’ya Meclisin teşekkürlerinin bildirilmesi ve Meclis takdirnamesiyle taltif edilmesine” dair verdiği önergeye Tufan Bey yine imza koymuştur. Önerge Meclis tarafından kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:143, Cilt:16, s. 16-17). Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey’in, 25 Nisan 1922’de İktisat Vekili Sırrı Bey’e itimat beyan edilmesine dair verdiği önergeye Tufan Bey imza koymuştur (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:34, Cilt:19, s. 411-414).

Tufan Bey’in imza koyduğu bir diğer önerge ise, “İcra Vekillerinin sureti intihabına dair olan kanun” 8 Temmuz 1922’de Mecliste görüşülürken Sivas Milletvekili Vasıf Bey ikinci maddenin “İcra Vekilleri Reisi ile İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi tarafından reyi hafi ve ekseriyeti mutlaka ile azayı Meclis meyanından ayrı ayrı intihab olunurlar.” şeklinde değiştirilmesini istediği önergesidir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:70, Cilt:21, s. 326-327).

Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey’in 18 Ekim 1922’de Meclisin Ankara’dan Bursa, Konya, İzmir şehirlerinden birine nakli ile ilgili verdiği önergeye Tufan Bey imza atmıştır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:122, Cilt:24, s. 25-30). Tokat Milletvekili Rıfat Bey, altın kaçakçılığından dolayı Kastamonu İstiklâl Mahkemesince giyaben mahkûm olan Eşref ve Hâşim Beyler hakkında Dilekçe Encümenince hazırlanan mazbata 21 Ekim 1922’de Mecliste görüşülürken Tufan Bey’in de imza koyduğu bir önerge vermiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:123, Cilt:24, s. 64-68). Muş Milletvekili Abdülgani Bey’in 6’ncı Avans Kanununun yedinci maddesinin tefsirine dair 26 Şubat 1923’te verdiği önergeye Tufan Bey’de imza koymuştur (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:199, Cilt:27, s. 481-482).

Erzincan Milletvekili Tevfik Bey’in “Vilâyatı Şarkiye muhacirlerinin dört ay daha askerlikten tecillerine” dair 8 Mart 1923’te verdiği önergeyi Tufan

Bey’de imzalamıştır (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:7, Cilt:28, s. 38). Tufan Bey’in imza attığı diğer önergeler ise Meclisin gündemine bazı kanunların acilen getirilmesi ve isim tayini ile reye konulması ile ilgilidir.

Tufan Bey’in imzası olduğu soru önergeleri ise; Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey’in 21 Ekim 1920’de ordunun ne dereceye kadar giydirilebileceğine dair Müdafaa-i Milliye Vekâletinden bilgi istediği soru önergesi (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:97, Cilt:5, s.134-135) ve Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey’in 9 Aralık 1920’de Van ve Bitlis vilayetlerinde okul yapılması ile ilgili Maarif Vekiline verdiği soru önergesidir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:111, Cilt:1, s.283).

Tufan Bey’in imzası olduğu istizah önergeleri ise; Dersim Milletvekili Hasan Hayri Bey’in 11 Kasım 1920’de Dersimin ahvaline dair Dâhiliye ve Maliye Vekâletlerinden istediği istizah önergesidir. İstizah önergesi reye sunulmuş ve kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:87, Cilt:5, s. 355-356). 18 Kasım 1920’de Dâhiliye ve Maliye Vekilleri gerekli izahatları vermişlerdir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:99, Cilt:5, s. 428-432). Genç - Muş vilayetlerine maarif müdürü tâyininden dolayı Muş Milletvekili Hamdi Bey’in 26 Mart 1921’de Maarif Vekâletine verdiği istizah takriri ise Tufan Bey’in imza koyduğu ikinci istizah önergesidir (TBMM ZC, Dönem:1, Birleşim:12, Cilt:9, s. 235).

2. İkinci Dönem Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri

20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 tarihleri arasında devam eden Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğraması sonrası özellikle Musul meselesinin Milletler Cemiyetine havale edilmesi noktasında Lozan’da Türk heyeti ile İngiliz heyeti arasındaki muvafakat Mecliste II. Grubun tepkilerine neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu Mecliste barışın kabul edilemeyeceğini düşünmeye başlamışlardır. (Tuncay, 1999, s. 42; Demirci, 2011, s. 136-139). Bunun üzerine 1 Nisan 1923’te Meclisin feshedilmesi ve en fazla iki aylık süre zarfında yeni seçimlere gidilmesi kararı alınmıştır.

3 Nisan’da 320 sayılı “İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin bazı Mevaddını Muaddil Kanun” kabul edilmiş ve bu kanuna göre 20.000 erkek nüfusuna bir milletvekili seçilmesi kararlaştırılmıştır. Bir seçim dairesinde 20.000’den az nüfus için bir milletvekili seçilecek, 20.000’i aşan erkek nüfus için; 30.000’e kadar bir, 30.001’den 50.000’e kadar iki, daha fazla için aynı oranda artırılacaktır. 18 yaşını tamamlayan her erkek seçme hakkına sahipti. İki dereceli olarak yapılacak seçimler için her 200 erkek nüfus için bir ikinci seçmen

seçilmekteydi. Fazlası için; 300’e kadar bir, 301-500 için iki ve diğerleri de aynı oranda artacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi olarak 8 Nisan 1923’te dokuz umdeyi yayınlamış ve bu umdeleri kabul edenler milletvekili olmak için ARMHC’ye başvurmuşlardır. Başvuru yapanlar arasında milletvekili adayları cemiyetçe belirlenmiştir (Öztürk, 1993, s. 3-9). 320 sayılı kanuna göre 7 Temmuz 1923’te yapılan seçimler sonucunda Hakkâri’de dokuz umdeyi kabul eden Mehmet Nazmi (Dilaveroğlu) Bey ve Süleyman Asaf (Doras) Bey milletvekili olarak seçilmişlerdir (II. Dönem Hakkâri milletvekillerinin seçim mazbatası, 1923, s. 1).

2.1. Süleyman Asaf (Doras) Bey

2.1.1. Süleyman Asaf Doras’ın Hayatı

Kerkük Mutasarrıfı Hakkı Paşa’nın oğlu olan Asaf Bey, 1883 yılında Bursa’da doğmuştur. İlk ve ortaokulu Selanik’te, lise eğitimini de Bursa’da 25 Temmuz 1897’de bitirdikten sonra İstanbul Hukuk’a kaydolmuştur. Devlet memuriyetine Ekim 1897’de Temyiz Mahkemesi Savcılığı Kaleminde mülazemet olarak başlamıştır. 5 Temmuz 1899’da kâtipliğe atanan Asaf Bey, 6 Temmuz 1901’de İstanbul Hukuk Mahkemesi mülâzemetliğine, 29 Temmuz 1901’de kâtipliği getirilmiştir. 19 Ocak 1902’de Selanik’te Gevgili İlçesi Bidayet savcı yardımcılığına, 21 Ekim 1905’te Görüce (Köprüce) Ticaret Mahkemesi başkanlığına, 2 Eylül 1906’da Manastır İstinaf savcı yardımcılığına, 21 Mayıs 1909’da İlbasan Sancağı Bidayet Mahkemesi ceza başkanlığına, 13 Eylül 1909’da Serez Sancağı Bidayet Mahkemesi ceza başkanlığına, 31 Aralık 1910’da Kudüs Sancağı Bidayet Mahkemesi başkanlığına atanmıştır. 30 Haziran 1909-31 Temmuz 1909 tarihleri arasında Adana’da kurulan Sıkıyönetim Divan-ı Kozan Soruşturma heyetinde görev yapan Asaf Bey, 4 Mayıs 1913’te Diyarbakır Bidayet Hukuk Mahkemesi başkanlığına, 29 Eylül 1913’te Van İstinaf Mahkemesi savcılığına atanmıştır.

III. dönem Mebusan Meclisinde Van, IV. dönem Mebusan Meclisinde de Hakkâri’yi temsil etmiştir (BOA, DH.I.UM. EK. Yer No: 116.24). Mebusan Meclisinin 3 Şubat 1920 günü yapılan bileşiminde 60 oy ile Meclis idare memurluğuna seçilmiştir (MM ZC, Dönem 4, Birleşim: 7, Cilt: 1, s. 63). İstanbul’un işgali sonrası I. dönem TBMM’ye katılma konusunda çekingen davranmış ve Ankara’ya gelmemiştir.

Mebusan Meclisinin kapatılması sonrası bir süre avukatlık yapmış ise de 21 Ağustos 1922’de İstanbul Bidayet Birinci Ceza başkanlığına getirilmiştir. İstiklâl Harbinin kazanılmasından sonra Heyet-i Temsiliye kararıyla Şubat

1923'te Konya'da kurulan Askerî Temyiz Divanı üyeliğine atanmıştır. Ancak Mart 1923'te yeniden İstanbul'daki eski görevine dönmüştür. 26 Mayıs 1923'te ise Ankara İstinaf Mahkemesi başkanlığına atanmış, bu görevinde iken ikinci dönem TBMM seçimlerine katılmış ve 178 oy alarak Hakkâri'den milletvekili seçilmiştir. 11 Ağustos'ta Meclise dâhil olan Asaf Bey'in mazbatasını TBMM tarafından 19 Ağustos 1923'te onaylanmıştır. 1923'ten 1927'ye kadar Meclis idare memurluğu (idare amirliği) yapmıştır. 8 Aralık 1923'te İstanbul İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir. Millî Mücadele'deki özverili hizmetlerinden ötürü Asaf Bey, Meclis Genel Kurulunun 31 Aralık 1925 tarihli birleşiminde beyaz şeritli İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiş daha sonra madalyası TBMM'nin 26 Mayıs 1927'deki toplantısında Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatasını gereğince kırmızıya tebdil edilmiştir. Asaf Bey, TBMM'nin III, IV ve V. dönemlerinde Bursa milletvekilliği yapmış ve 9 Şubat 1946'da ölmüştür (Tercüme-i Hal Kâğıdı, No: 519; Öztürk, 1995, s. 373-375; TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:72, Cilt:32, s. 467, 573).

2.1.2. Süleyman Asaf Doras'ın Hakkâri Milletvekilliği ve Faaliyetleri

Asaf Bey'in Meclis Genel Kurulunda yaptığı 4 konuşması, 5 kanun teklifi, 7'de önergesi vardır. Asaf Bey ilk olarak 24 Kasım 1923'te “Riyaseti Cumhur Bütçesi” hakkında kanun teklifi vermiştir. Meclisin 3 Aralık 1923'teki toplantısında kendi verdiği kanun teklifinin acilen görüşülmesi için önerge vermiş, önerge kabul edildiği için kanun üzerinde Mecliste görüşmeler başlamış ve Asaf Bey'in kanun teklifi kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:61, Cilt:4, s. 7-13).

Asaf Bey, “Müceddeden inşa olunacak Türkiye Büyük Millet Meclisi binasına sarf edilmek üzere 1339 (1923) senesi Maliye bütçesinin (91) ncı Hükümet konakları inşaatı ve tamiratı faslına üçüncü madde olarak yüz on dört bin liranın vaz'ı için zırdeki maddenin Avans Kanununa bir madde olmak üzere ilâvesi” ile ilgili bir kanun teklifi vermiştir. Teklif Muvazenei Maliye Encümenince reddedilmiş ise 2 Şubat 1924'te Mecliste yapılan görüşmelerden sonra kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:94, Cilt:5, s. 526-528).

Asaf Bey, “Meclisin Elektrikle tenviri için muktezi iki motor ve teferruatının 1340 senesi Muvazenei Umumiye Kanununun 16 ncı maddesinden istisnaen pazarlık suretiyle mubayaası hakkında” bir kanun teklifi vermiştir. Kanun teklifi Mecliste 15 Aralık 1924'te yapılan görüşmelerden sonra kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:22, Cilt:11, s. 140-143).

Asaf Bey'in imzası olduğu kanun tekliflerinden biri Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi'nin Şeriye ve Evkaf ile Erkânı Harbiye Vekâletlerinin ilgasına dair

verdiği kanun teklifidir. Diğeri ise; Saruhan Milletvekili Vasıf Bey’in Tevhidi Tedrisat kanunu ile ilgili verdiği tekliftir. Her iki kanun teklifi 3 Mart 1924’te Mecliste kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:2, Cilt:7, s. 21-27).

Asaf Bey’in önergelerinden ilki 21 Kasım 1923’te Mecliste Adliye Vekâleti’nin “Hükkâm ve memurin-i adliye maaşatına zam icrasına dair kanunun tatbikatı” konusu görüşülürken verdiği önergedir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:56, Cilt:3, s.507-509). Meclisin 24 Mart 1924’teki toplantısında “Divanı Temyizi Askerinin adlî âza ve müddeiumumileri maaşlarının asker arkadaşlarıyla, Mahkemei Temyiz azaları misillû tezyidine” dair Asaf Bey bir önerge vermiş, önerge Meclis başkanı tarafından Muvazenei Maliye Encümenine havale edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:17, Cilt:7, s. 798). Asaf Bey diğeri Hakkâri Milletvekili Nazmi Bey ile 18 Şubat 1925’te “Hakkâri Vilâyeti Merkezi Belediye Reisi Halit Ağanın hidematı vatanpervarânesine binaen, mumaleyhe hidematı vataniye tertibinden şehri beşyüz kuruş maaş tahsisi temenniyatına” dair önerge vermiş ve bu önerge de başbakanlığa tevdi edilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 8.47.21; TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:59, Cilt, s.14: 101).

Asaf Bey, 13 Kasım 1924’te Mecliste “İstanbul İstiklâl Mahkemesi tarafından yapılan harcamalar konusu görüşülürken “İstanbul İstiklâl Mahkemesi mesarifinin meclis bütçesinden tesviyesi lüzumuna karar verilmesini” şeklinde bir önerge vermiş, arkasında da bir konuşma yapmıştır. Önerge, Tetkik Hesabat Encümeni’de gönderilmiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:6, Cilt:10, s. 214-216). 26 Ocak 1925’te Tetkik Hesabat Encümeni’nin kararı Mecliste okunmuş, Asaf Bey söz alarak İstanbul İstiklâl Mahkemesince yapılan harcamaların nerelere yapıldığını belirtmiştir. Daha sonra mazbata kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:41, Cilt:12, s. 332-333).

Asaf Bey’in imza attığı önergelerden biri Ardahan Mebusu Halit (Karsıalan) Paşa’nın 9 Mart 1924’te “Miralay Nâzım Beyin validesine hidematı vataniye tertibinden verilen maaşın arttırılmasını” ile ilgili önergedir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:7, Cilt:7, s. 204-208). Diğeri ise yine Ardahan Milletvekili Halit Paşa’nın 26 Ocak 1925’te “Müdafaai Milliye Encümenince verilen ve meclis gündeminde bulunan bilumum malûlini askeriye’nin terfihi hakkındaki kanun lâyihasının acilen müzakeresi” ilgili olan önergedir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:41, Cilt:12, s. 322-324).

2.2. Mehmet Nazmi (Dilaveroğlu) Bey

2.2.1. Mehmet Nazmi Dilaveroğlu'nun Hayatı

Vanlı Dilaverzade Hacı Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Nazmi Bey, Van'ın Bahcivan mahallesinde 1874'te doğmuştur. Van Rüstiyesini bitirdikten sonra 14 Ağustos 1883'te Van Mektubî Kalemine memur olmuş ve burada on yıl çalıştıktan sonra Van İli Evrak Kalemünde göreve başlamıştır. 14 Ağustos 1913'te görevinden istifa eden Nazmi Bey, Van'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine Musul'a gitmiştir. 2 Kasım 1916-29 Nisan 1918 tarihleri arasında Musul İli Matbaa Müdüriyetinde bulunan Nazmi Bey, Van'ın Rus işgalinden kurtarılmasından sonra Van'a geri dönmüş ve Van Mektubî mümeyyizliği memuriyetine girmiştir. 14 Haziran 1918-12 Ağustos 1920 tarihlerinde mümeyyizliği sırasında bir yıl süre ile mektupçuluk vekâletinde bulunmuş ve 14 Ağustos 1920'de de Van mektupçuluğuna getirilmiştir. 14 Temmuz 1921'de Van tahrirat müdürlüğü görevine getirilmiş, bu görevini sürdürürken II. dönem TBMM seçimlerine katılmak için 25 Nisan 1923'te görevinden istifa etmiştir. 1923 seçimlerinde 180 oy alarak Hakkâri'den milletvekili seçilen Mehmet Nazmi Bey'in seçim mazbatasını Meclis tarafından 19 Ağustos'ta onaylanmış ve Mehmet Nazmi Bey'de Ankara'ya gelerek 4 Eylül 1923'te TBMM'ye dâhil olmuştur. Mecliste İrşad, Dilekçe, Ticaret, Posta ve Telgraf, Dâhiliye komisyonları üyeliklerinde bulunan Mehmet Nazmi Bey, 9 Nisan 1958'de ölmüştür (Tercüme-i Hal Kâğıdı, No: 520; Öztürk, 1995, s. 371-372).

2.2.2. Mehmet Nazmi Dilaveroğlu'nun Hakkâri Milletvekilliği ve Faaliyetleri

Meclis Genel Kurulunda konuşması olmayan Nazmi Bey'in 13 önerge ve 4 kanun teklifinde imzası vardır. Önergelerinden ikisi Hakkâri ile ilgilidir. Hakkâri ile ilgili önergelerinden birini Asaf Bey ile birlikte vermiştir ki bu önerge Hakkâri Belediye Başkanı Halit Ağa'ya hizmetlerinden dolayı 500 kuruş maaş tahsisi ile alakalı önerge (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 8.47.21; TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:59, Cilt:14, s. 101). Hakkâri ile ilgili verdiği diğer önerge ise 8 Mart 1924'te Mecliste nüfusu az olan Hakkâri gibi vilayetlerin müstakil bir vilayet olamayacağı yönünde konuşmalar üzerine "Hakkâri vilâyeti iki hükümetle hemhudut ve ahalisi tamamen gayrimücerrettir. Ehemmiyeti mevkiye ve siyasiyesi o muhitin ahvalini bilenlerce malûm olduğundan ve böyle yerlerde varidat meselesi mevzuubahs olamayacağından teşkilâtı hazıranın za'fa uğratılmamasını arz eylerim." şeklinde verdiği önerge (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 8.47.21; TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:6, Cilt:7, s. 157,194-199).

Nazmi Bey’in imzası olan önergelerden ilki Ertuğrul Milletvekili Dr. Fikret Bey’in 8 Ekim 1923’te İstanbul’u devir teslim alınması için Meclis tarafından İstanbul’a gönderilen heyete resmi makamların gerekli hürmeti göstermediği ve bu konuda gereğinin yapılması yönünde verdiği önerge dir. Önerge kabul edilmemiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:33, Cilt:2, s. 556-557). 8 Kasım 1923’te Mecliste Mübadele, İmar ve İskân kanunu görüşmeleri sırasında kanunun sekizinci maddesine zeyl yapılması yönünde Erzurum Milletvekili Rüştü Bey’in verdiği önergeye imza koymuştur (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:50, Cilt:3, s.303-305). Ardahan Milletvekili Halit (Karsıalan) Paşa’nın 9 Mart 1924 tarihinde Miralay Nâzım Beyin validesine maaş arttırımına dair önergeye Nazmi Bey imza atmıştır (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:7, Cilt:7, s. 204-208). Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey’in 23 Mart 1924’te verdiği bazı memurların tahsisatının arttırılmasına dair önergede de Nazmi Bey’in imzası vardır (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:19, Cilt:7, s. 980-981). Nazmi Bey’in imza attığı diğer önergeler ise Meclisin gündemine bazı kanunların acilen getirilmesi ve isim tayini ile reye konulması ile ilgilidir.

Mehmet Nazmi Bey’in Mecliste imzası olduğu kanun teklifleri ise şunlardır: Diyarbakir Mebusu Feyzi Bey’in “Arada- Diyarbakir- Ergani veyahut Mardin, Diyarbakir-Ergani arasında şimendifer hattı inşası için Nafia Vekâletinin 1340 bütçesine dört milyon lira ve Ergani madeninin işletilmesi için İktisat Vekâletinin keza 1340 bütçesine bir milyon lira ilâvesine” dair bir kanun teklifidir. Kanun teklifi 22 Marta 1924’te Mecliste yapılan görüşmelerden sonra kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:18, Cilt:7, s. 848-861). Kastamonu Milletvekili Ali Rıza Bey’in 25 Ekim 1923’te Bahriye Vekâletinin teşkiline dair verdiği kanun teklifine Nazmi Bey’de imza koymuştur. Kanun üzerinde 22 Aralık 1924’te Mecliste görüşmeler yapılmıştır. (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:25, Cilt:11, s. 216-231). Kanun Meclis tarafından 29 Aralık 1924’te kabul edilmiştir (TBMM ZC, Devre:2, Birleşim:28, Cilt:11, s. 303).

Ardahan Milletvekili Talat Bey’in “Şehit Doktor Tahir Bey’in mahdumu Ali Nafiz Efendi ile validesi Lebibe ve hemşiresi Sabiha hanımlara hidematı vataniye tertibinden” maaş verilmesi ile ilgili verdiği kanun teklifine Nazmi Bey imza koymuştur. Kanun 22 Nisan 1925’te meclis tarafından kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem: 2, Birleşim: 109, Cilt:18, s. 423). Nazmi Bey son olarak Mardin Milletvekili Âbdülgani Bey’in “sabık Mardin Mebusu Derviş Bey ailesine Hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi” hakkında verdiği kanun teklifine imza vermiş, kanun 26 Haziran 1927’de kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem:2, Birleşim:83, Cilt:33, s. 840, 848).

SONUÇ

İstanbul'un işgali, Mebusan Meclisinin basılması, millet egemenliğini esas alan bir meclisin Ankara'da açılmasını zaruri kılmıştır. 23 Nisan 1920'de açılacak olan TBMM'ye Hakkâri'den beş milletvekili seçilmiş ise de seçimlerin ardında dört milletvekili istifa etmiş yalnızca Mehmet Tufan Bey Ankara'ya gelerek TBMM'nin çalışmalarına katılmıştır. Mebusan Meclisindeki Hakkâri milletvekillerinden Mazhar Müfit Bey İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya gelirken Süleyman Asaf Bey Ankara'ya gelmemiştir. Böylece Hakkâri TBMM'de iki milletvekili ile temsil edilmiştir.

I. dönem TBMM'de Hakkâri'yi temsil eden milletvekilleri, Hakkâri'nin sorunlarına değinmiş ve ülkeyi ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtmişlerdir. Ayrıca hem seçim bölgeleri ile ilgili konularda hem de diğer konularda önergeler ve kanun teklifleri vermişlerdir.

2 Nisan 1923'te TBMM'de seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış, 3 Nisan 1923'te kabul edilen 320 sayılı "İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin bazı Mevaddını Muaddil Kanun"na uygun bir şekilde Hakkâri'de yapılan seçimlerde Süleyman Asaf Bey ve Mehmet Nazmi Bey milletvekili seçilerek TBMM'ne gelmişlerdir. Her iki milletvekili II. TBMM'de temsil ettikleri Hakkâri'nin sorunlarını dile getirmiş ve ülkeyi ilgilendiren konularda Mecliste kanun teklifi ve önergeler vermişlerdir.

Hakkâri'yi her iki dönem TBMM'de temsil eden milletvekillerinin doğum yerleri ve seçim bölgeleri arasındaki paralellik incelendiğinde, Tufan Bey'in Hakkâri, Mazhar Müfit Bey'in Denizli, Süleyman Asaf Bey'in Bursa, Mehmet Nazmi Bey'in Van'da doğduğu görülmektedir. Bu durum Hakkâri için bir dezavantaj gibi görünse de Mazhar Müfit Bey'in Bitlis valiliği yapmış olması, Süleyman Asaf Bey'in Van İstinaf Mahkemesi savcılığı yapmış olması ve Mehmet Nazmi Bey'in hem bölgenin insanı olması hem de Van'da memuriyet hayatını ifa etmiş olması dezavantajlı durumu kısmen de olsa telafi edebilmiştir.

Milletvekillerini eğitim durumları bakımından değerlendirecek olursak ise Tufan Bey medrese, Mazhar Müfit Bey mülkiye, Mehmet Nazmi Bey rüştiye, Süleyman Asaf Bey hukuk mezunudur. Buradan da Hakkâri'yi temsil eden milletvekillerinin eğitim düzeylerinin yüksek olduğu görülür. Her dört milletvekili de milletvekillikleri öncesinde devletin idare ve eğitim mekanizmalarında çeşitli görevler alarak tecrübe kazanmışlardır. Bu husus yönetimin işleyiş şeklini bilmeleri bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA/ REFERENCES

Arşiv Kaynakları

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*
Fon Kodu: 030.10.0.0; Yer No: 8.47.21
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*
DH.I.UM.EK. Yer No: 116.24.

Resmi Yayınlar

- Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri.* (1920). https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler_mmb.birlesimler_diger_meclisler?v_meclis=mmb&v_donem=4&v_ictima=f01, Erişim tarihi: 11. 01. 2021.
- T.B.M.M Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği* (T.Y.). C. 2, 6. (Yay. Haz. Şahap Tuga).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları.* (1985). (C.1). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- TBMM Zabıt Cerideleri* (1920-1923). https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=1, Erişim tarihi: 15-18. 01. 2021.
- TBMM Zabıt Cerideleri.* (1923-1927). https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=2, Erişim tarihi: 20-28. 01. 2021.
- I. *Dönem Hakkâri Milletvekillerinin Seçim Mazbatası.* (1920). https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/gazeteler/web/mazbatalar/tbmm/d01/sm_192_1_1.pdf, Erişim tarihi: 13. 03. 2019.
- II. *Dönem Hakkâri Milletvekillerinin Seçim Mazbatası.* (1923). https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/gazeteler/web/mazbatalar/tbmm/d02/sm_520_1_2.pdf, Erişim tarihi: 13. 03. 2019.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Atatürk, K. (1994). *Nutuk (1919-1927)*. (Yay. Haz. Z. Korkmaz). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çoker, F. (1994). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923.* (C. I). TBMM Yayınları.

- Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*. (C. III). TBMM Yayınları.
- Demirci, S. (2011). *Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923*. (M. Moralı, Çev.) Alfa Yayınları.
- Demirden Yüzgeç, A. (2006). *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920–1923)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, A. (2009). *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*. İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2017). *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*. İletişim Yayınları.
- Ezherli, İ. (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*. TBMM Yayınları.
- Genya, V. (1945). *Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25'inci Yıldönümü Anış*. TBMM Yayınları.
- Goloğlu, M. (1970). *Üçüncü Meşrutiyet*. Goloğlu Yayınları.
- Güneş, İ. (1997). *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet* (C. 1). TBMM Yayınları.
- İlk Meclis Anketi Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*. (2004). (Yay. Haz. C. Gündoğdu). TBMM Yayınları.
- Kansu, M.M. (1986). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. (C.II). TTK Yayınları.
- Kansu, M.M. (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. (C.I). TTK Yayınları.
- Karabekir, K. (1993). *İstiklal Harbimiz*. (C.1). (Sad. F. Özerengin). Emre Yayınları.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*. (Takım:1, Cilt:1, Kitap:1). (1969). (S. L. Meray, Çev.). Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Özalper, M. (2015). Birinci Meclis'te Muş milletvekilleri ve faaliyetleri (1920-1923). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (13), 512-528.
- Öztürk, K. (1993). *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927*. (C.I). TBMM Yayınları.

- Öztürk, K. (1995). *Türk Parlamento Tarihi, II. Dönem (1923-1927)*. (C.III). TBMM Yayınları.
- Sezgin, A. (2015). *Mazhar Müfit Kansu ve siyasi faaliyetleri (1923-1939)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*. (C.I). TTK Yayınları.
- Tansel, S. (1991). *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*. (C. III). Milli Eğitim Basımevi.
- Tuncay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ünal, T. (1974). *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*. Kutluğ Yayınları.
- Yavuz, N. (1990). *I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey’in Faaliyetleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Yıldırım, S. & Zeynel B. K. (Ed.). (2010). *TBMM Albümü 1920-2010*. (C.1). TBMM Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Research Purpose: In this study, the biographies of the deputies representing Hakkâri in the Assembly and the activities they carried out in the Assembly.

Method: This study was prepared in the light of documents obtained from the Presidential State Archives Presidency Archives, documents regarding the records of the Grand National Assembly of Turkey, books, articles, theses and researches.

Findings: In both terms of the Grand National Assembly of Turkey, Hakkâri deputies were high in terms of education and some of their political activities were related to the general issues and problems of the country, while some of them were related to Hakkâri specific.

Conclusion and Discussion: During the War of Independence, very important decisions were taken in Erzurum and Sivas Congresses. Within this scope, the decision of holding the elections and reopening the Parliament was accepted by the Istanbul Government. Istanbul was officially occupied by the occupation forces on March 16, 1920, upon the acceptance of the National Pact decisions on January 28, 1920, by the Assembly of Parliament, which convened on January

12, 1920 and started its work. Upon these developments, Mustafa Kemal Pasha, the Chairman of the Delegation of Representation, issued an “election declaration” on March 19, 1920 and declared that a council with “supreme authority” would convene in Anatolia. Studies have also been carried out in the Hakkâri sanjak. Twelve deputy candidates were voted for by 260 second voters in Hakkâri sanjak. Four of the five people who got the most votes resigned by giving up going to the parliament, only Mehmet Tufan (Ülker), came to Ankara. Representative Committee informed that the members of parliament elected to the National Deputies with the 1919 elections would also come to Ankara and join this parliament as natural members. Mazhar Müfit Kansu, Hakkâri Deputy of the Ottoman Parliamentary Assembly, shortly after the opening of the Grand National Assembly of Turkey in Ankara, and participated in the works of the Grand National Assembly of Turkey as the MP from Hakkâri. Thus, Hakkâri was represented by two deputies in the First Grand National Assembly of Turkey. These two deputies in the First Grand National Assembly, which carried out the Turkish War of Independence and laid the foundations of the new state, provided important services both on behalf of the country and their provinces.

While Sir Mazhar Müfit was firstly appeared in the Tesanüd Group, due to the differences of opinions that emerged in the Grand National Assembly of Turkey, he took part in this group when Mustafa Kemal Pasha founded the Anatolian and Rumelia Defense Group (First Group). Mehmet Tufan Ülker, on the other hand, preferred to remain as an independent deputy close to the Second Group in the same period.

It was thought by Mustafa Kemal and his friends that the sharp disagreements in the parliament would have a negative effect on the new process after the period of the War of Independence came to an end and the peace negotiation phase started, and it was decided to end the term of the Turkish Grand National Assembly to renew the elections and to take the new process with the new parliament to be formed. Finally, the Turkish Grand National Assembly decided to renew the elections on April 2, 1923, and the law No. 320, “Suicidal Deputies Law Equivalent to some of the Provisional Statutory Laws” was adopted on April 3, 1923. According to this election circular, there were two deputies for Hakkâri. Before the elections, Mustafa Kemal Pasha, as the head of the Anatolian Defence of Law Group, announced his political declaration containing 9 principles on April 8, 1923. Those who accepted these promises made an application to Anatolian Defence of Law Group in order to become a deputy, and Anatolian Defence of Law Group deputy candidates were selected by those who made this application. During this period, Sir Mehmet Tufan, who served as an independent deputy in the First Turkish Grand National Assembly, did not become a candidate again and settled in Istanbul. He started to receive open pension since August 11,

1923 and was engaged in trade. Sir Mazhar Müfit, who was the other deputy of Hakkari in the first Turkish Grand National Assembly, made an application on behalf of Anatolian Defence of Law Group and was elected as a deputy in Denizli. During Second period, Mehmet Nazmi (Dilaveroğlu), from the Anatolian Defense of the Law Group list, and Süleyman Asaf (Doras), was elected to the Parliament to represent Hakkâri, were elected to the Turkish Grand National Assembly.

While some of the political activities of Hakkâri MPs in both terms of the Turkish Grand National Assembly were related to the general issues and problems of the country, some of them were related to Hakkâri specialities. Sir Mehmet Tufan Ülker and Mazhar Müfit Kansu, who took part in the first period of the Turkish Grand National Assembly regarding the unique properties of Hakkâri, proposed on December 4, 1920 for “donation of 6 thousand liras to Hakkâri due to the destruction of the properties of the citizens in Hakkâri”. II. Term deputies Süleyman Asaf and Mehmet Nazmi together made a proposal on February 18, 1925, regarding the “allocation of a salary of 500 kuruş to Hakkâri Mayor Halit Ağa for his services to the homeland.” In addition, Sir Mehmet Nazmi made speeches in the General Assembly of the Parliament on the budget of the Ministry of Internal Affairs on March 8, 1924, saying that the provinces with a low population such as Hakkâri could not be independent provinces and said, “The province of Hakkâri is completely free of charge. Since the importance of the position and politics are known to those who know the situation of that neighbourhood and the issue of income cannot be a matter of issue in such places, I would like to request that the treasurer is not harmed.” He pointed out the position of Hakkâri and the importance of this position. This departure of his had a significant effect on maintaining the province status of Hakkâri.